

УДК 340.113(038)

БЕСЕДНА Л.Л., старший науковий співробітник НДІП НАПрН України

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АВТОМАТИЗОВАНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. Щодо особливостей створення та функціонування автоматизованої термінологічної системи та результатів деяких статистичних досліджень термінології українського законодавства.

Ключові слова: термінологія, терміносистема, нормативно-правовий термін, нормативно-правовий акт, статистичні дослідження.

Аннотация. Относительно особенностей создания и функционирования автоматизированной терминологической системы и результатов некоторых статистических исследований украинского законодательства.

Ключевые слова: терминология, терминосистема, нормативно-правовой термин, нормативно-правовой акт, статистические исследования.

Summary. Regarding to the features of creating and functioning of the automated terminology system and results of some statistical researches of the Ukrainian legislation.

Keyword: terminology, terminological system, normative-legal term, normative-legal act, statistic researches.

Постановка проблеми. На сьогодні теорії і практиці створення спеціальних електронних термінологічних систем приділяється багато уваги, тому що від вирішення задач систематизації, впорядкування та уніфікації наукової термінології залежить успішне впровадження новітніх інформаційних технологій та розвиток інформатизації суспільства. Термінології відводиться особливе місце в унормуванні простору юридичної законодавчої лексики – це один з ефективних засобів для індексування документів та виконання оперативного автоматичного пошуку і опрацювання даних, накопичених у великих масивах і потоках інформації.

Необхідність побудови термінологічної системи виникає з наступних причин [1]:

– можливість користувача в режимі реального часу отримати законодавче тлумачення термінів, а також довідкову інформацію з різних актуальних питань, які можуть перед ним виникнути, за умов, що відповідь на них є в українському законодавстві;

– необхідність правильного тлумачення термінів для практичного застосування законів та інших нормативних актів, що є гарантією запобігання помилкам і, як наслідок, різним неприємним колізіям, здатним завдати як збитків, так і більш серйозних проблем;

– можливість аналізу існуючої нормативної термінології на предмет дублювання, суперечностей, прогалин та інших вад для подальшого їх усунення з метою її впорядкування та уніфікації.

Метою статті є визначення окремих особливостей функціонування електронної термінологічної системи, її задач і функцій, представлення термінів у системі, а також результати статистичних досліджень термінології законів українського законодавства.

Виклад основних положень. Практична термінологічна діяльність спрямована на обґрунтування вибору оптимальних, найбільш відповідних своїй меті термінів і визначення їх значень. Але задачі, що стоять перед розробниками термінологічної системи на базі вилучення термінів із текстів нормативно-правових актів, частково

відрізняються від задач створення, наприклад, тезауруса, який зазвичай відіграє роль інформаційно-пошукової мови документів, або фахових словників, які потребують добору термінів з кількох потенційних синонімів, утворення омонімів для відтворення потрібного відтінку значення при відсутності потенційних термінів або творення нового слова-терміна (простого чи складного) з кореневих мовних основ згідно з законами словотворення, надаючи йому за допомогою відповідних префіксів та суфіксів потрібного відтінку в значенні [2, с. 39].

Крім того, терміни, використані в тому або іншому нормативно-правовому акті, здебільшого вже визначені і прив'язані до певних нормативно-правових актів, законодавчо закріплені та володіють правовим статусом. Тобто не стоїть питання ні створення власної термінологічної системи, ні індексації документів за допомогою цих термінів.

Автоматизована термінологічна система законодавства повинна забезпечувати виконання наступних функцій [1, с. 114; 3, с. 77]:

- збирання, обробка і систематизація термінів, що зустрічаються у нормативно-правових актах або у міжнародних документах, які були ратифіковані Україною;
- представлення терміна та його визначення;
- створення та підтримка зв'язків між терміном та нормативно-правовими актами, в яких він міститься;
- створення та підтримка парадигматичних зв'язків між термінами;
- забезпечення функціонування системи підтримки парадигматичних зв'язків;
- зручний інтерфейс користувача, який дозволив би вільно орієнтуватися у великому масиві інформації та забезпечив можливість спрощеного пошуку;
- наявність розвиненого гнучкого пошукового механізму, який допускає можливість контекстного пошуку та пошуку за алфавітним покажчиком, за назвами термінів та за текстами їх визначень;
- створення списків термінів (з визначеннями), що були знайдені при пошуку;
- робота зі списками термінів, отриманих у результаті пошуку;
- збереження знайдених термінів (або їх списків) у файлах та їх друк з визначеннями та посиланнями на джерело інформації;
- бажана, також, багатомовність системи, можливість виконувати переклад терміна.

Автоматизована термінологічна система має бути призначена для одночасної роботи декількох користувачів у локальній мережі або декількох тисяч користувачів у глобальній мережі Internet. З метою забезпечення багаторівневого доступу до даних, розподільної їх обробки, стабільності роботи системи, захищеності даних, простоти та точності обробки запитів необхідно використовувати, наприклад, систему клієнт-сервер InterBase, яка входить у поставку Delphi.

У роботі [1, с. 114-115] підкреслюється, що термінологічна система повинна працювати в шести режимах:

1. Загальний режим (з виходом на режим тезауруса) з представленням термінів як за рубриками (виділення рубрик, що містять терміни, при багаторівневому класифікаторі), так і за алфавітом (як перелік або у вигляді тезауруса з посиланнями на зв'язані терміни).

2. Режим “Список документів” з представленням переліку термінів, що міститься у списку документів, з можливістю формування їх до друку (складання тематичних термінологічних покажчиків).

3. Режим “Пошук”, що додає вкладку “Пошук за термінами” з виходом на режим “Список документів” (тобто відтворює зворотний зв'язок – перехід від вибірки термінів до списку документів, які їх містять).

4. Режим “Документ”, який дає змогу переглянути перелік термінів, що знаходяться в документі.

5. Режим “Словникова стаття”, що надає можливість переглянути термін з його визначенням та посиланнями на терміни вищого рівня, нижчого рівня і асоціативні терміни, а також здійснити перехід на нормативний акт, що містить визначення терміна.

6. Режим “Список термінів” з представленням короткого переліку термінів за результатами пошуку. Цей режим дозволяє, також, згенерувати документ до перегляду, збереження або друку у вигляді розташованих за рубриками або за алфавітом переліків термінів з їх визначеннями та посиланнями на джерело.

До того ж, при описі кожного терміна, що міститься у нормативно-правових актах України, необхідно використовувати певну кількість полів, перелік яких наведено нижче [1, с. 115]:

1. Назва терміна.
2. Визначення терміна.
3. Нормативний акт, в якому міститься термін, а саме:
 - тип нормативного акта;
 - номер нормативного акта;
 - дата прийняття нормативного акта;
 - чинність нормативного акта;
 - номер статті, в якій дається дефініція терміна.
4. Перша літера терміна, що дозволяє згрупувати записи в алфавітному порядку.
5. Рубрика, до якої відноситься термін.
6. Інші терміни з нормативного акта, в якому міститься термін.
7. Терміни вищого рівня.
8. Терміни нижчого рівня.
9. Асоціативні або близькі за тематикою охоплення терміни (чи ставити їх).

Пункти 5 – 9 повинні бути у вигляді полів, що повторюються.

Нормативно-правова термінологічна система складається з термінів, правові дефініції яких закріплені в нормативно-правових актах – стисле визначення якого-небудь поняття, що адекватно розкриває його зміст, називає його родові і (або) видові ознаки, включає його характеристики в стислій і узагальненій формі.

Наявність визначень понять в нормативно-правових актах за допомогою правових дефініцій має важливе значення для забезпечення точності і єдності термінології і є необхідною умовою точного і ясного розуміння нормативного тексту. Особливо важливим очевидність вживаного значення є для специфічних понять і загальнозживаних термінів з вузькоспеціальним значенням, які потребують текстуального розкриття їх змісту в нормативно-правовому акті.

Існує декілька можливих способів закріплення юридичних понять в нормативному тексті [4, с. 45]:

- у вигляді самостійної статті (пункту) нормативно-правового акта під назвою “визначення основних термінів” або “визначення основних термінів та понять”, в якій перераховано найбільш важливих термінів з їх визначеннями;
- у вигляді окремої частини в статті або пункті нормативно-правового акта;
- у вигляді посилання або примітки;
- у вигляді визначення поняття при першій його згадці в тексті;
- видання спеціальних актів.

Традиційним способом закріплення юридичних понять в тексті нормативно-правового акта є перерахування найбільш важливих понять з їх визначеннями в нормативних положеннях, включених у загальну (ввідну) частину нормативно-правового акта, де вони оформлені окремою статтею.

Широкого застосування набуває, також, комплексний спосіб закріплення юридичних понять: спеціальна стаття у ввідній частині нормативно-правового акта з переліком дефініцій основних понять і, разом з цим, розкриття специфічних понять безпосередньо в тексті основної частини правової норми при першій їх згадці.

В деяких країнах існує ще така законодавча практика закріплення правових дефініцій, що використовуються в багатьох актах відповідного рівня, як видання спеціальних актів.

Розробники термінологічної системи законодавства повинні керуватися наступними положеннями [2, с. 39]:

- упорядкування визначеного нормативно-правовими актами України понятійного апарату термінології законодавства;

- необхідність вірного і точного тлумачення термінів для практичного застосування законів та інших нормативно-правових актів з метою запобігання помилок і уникнення складнощів при роз’ясненні закладених в них правових норм;

- необхідність дотримання смислової однозначності при використанні одного і того ж терміна в текстах різних нормативно-правових актів;

- необхідність уточнення смислу окремих неясних термінів, що вживаються у відмінному від загальноприйнятого значенні, для забезпечення одноманітності в їх розумінні шляхом визначення дефініцій;

- можливість аналізу існуючої нормативної термінології на предмет дублювання, суперечностей, прогалин та інших вад з метою їх подальшого усунення;

- необхідність гармонізації і взаємної ув’язки термінів і терміносистеми на національному і міжнародному рівнях, важливість інтенсивнішого впровадження міжнародних і європейських стандартів, що останніми роками набуває все ширшого значення.

Зусиллями співробітників Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України за результатами виконання науково-дослідних робіт та на основі спільних планів робіт, затверджених керівництвом Апарату Верховної Ради України та Національної академії правових наук України, спільно з групою розробки та супроводження програмного забезпечення ІПС “Законодавство” зібрано, опрацьовано, систематизовано та внесено до бази даних, що формується, терміни, які використовуються у нормативно-правових актах України та у ратифікованих міжнародних документах починаючи з 1991 року.

Наявний масив термінів, який становить близько 51 тис. одиниць, є більш ніж достатнім для проведення статистичних досліджень і виявлення характерних для термінологічної системи законодавства ознак.

У роботі [1, розділ 6.5] використовуються статистичні дані щодо документів і термінів, які вживаються у нормативно-правових актах та у ратифікованих Україною міжнародних документах, зокрема інформація щодо розподілу термінів між документами у БД “Законодавство України” за період з 1991 по 2010 рр. та кількісні показники співвідношення базових законів (кодексів) та законів про внесення змін та доповнень до кодексів, а також співвідношення термінів відповідно у базових законах та у законах про внесення змін та доповнень до них.

Насамперед постає питання представництва основних видавників нормативно-правових актів у творенні законодавчої термінології. Наведена на Рис. 1 кругова діаграма відображає у процентному співвідношенні розподіл наявного масиву термінів між нормативно-правовими актами, в яких терміни отримали своє визначення, виданими різними видавниками за період 1991 – 2010 рр.: майже наполовину (46 %) термінологічна система поповнюється за рахунок термінів із зареєстрованих Міністерством юстиції нормативно-правових актів, що видаються різними міністерствами та відомствами; терміни з нормативно-правових актів Верховної Ради України становлять 15,1 %, Кабінету Міністрів України – 8,8 %, міжнародних документів – 7,4; тоді як нормативно-правові акти, видані судовою владою та Президентом України, дають зовсім незначну кількість термінів – менше 1 %.

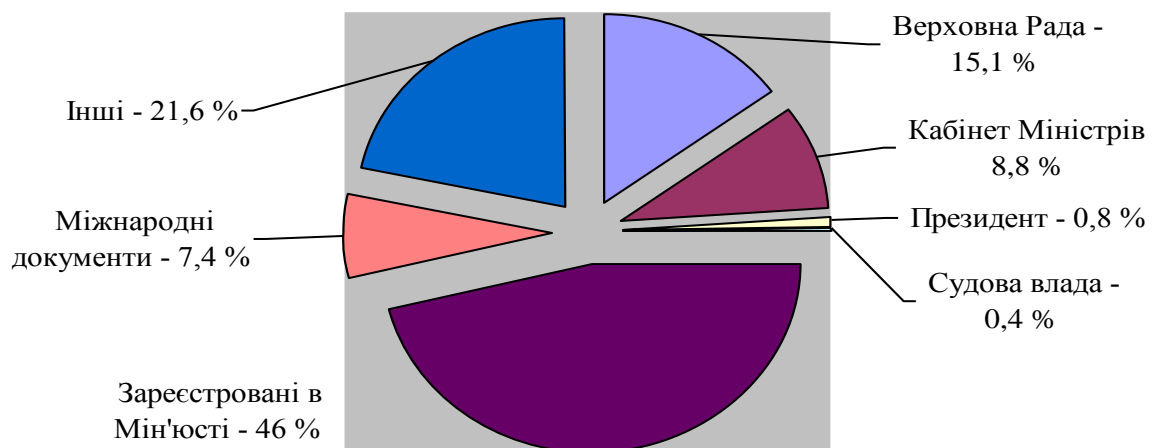

Рис. 1. Розподіл термінів за нормативно-правовими актами різних видавників

Також можна відстежити темпи нарощування термінологічного масиву в часі. Гістограма на Рис. 2 відображає кількість появи нових термінів за роками видання нормативно-правових актів, з яких ці терміни узяті: найбільш плідними для термінотворчості були 2003 – 2006 рр., особливо 2004 р., для якого характерна суттєво більша, ніж в інші роки, кількість виданих міністерствами та відомствами нормативно-правових актів, зареєстрованих Міністерством юстиції.

Заслуговує на увагу питання якісної зміни складу термінологічної системи законодавства з плином часу. Мова законодавства хоч і являє собою самостійну функціональну лінгвістичну підсистему з автономним предметом дослідження, що зумовлено юридичною сферою її застосування, також входить в загальну систему мови природної і підпадає під дію притаманних їй тенденцій розвитку, зокрема тенденції зміни у часі лексичного складу мови, появи нових термінів та неологізмів, зумовлених розвитком економічної, соціальної та наукової сфер діяльності людини.

Наприклад, можна дослідити і зіставити кількісні характеристики наявності термінів у базових законах і кодексах та прийнятих пізніше законах про внесення змін і доповнень до них.

Наведені в [1] кількісні показники відображають загальний розподіл наявного масиву термінів між Конституцією України (14 – 0 %), кодексами (1400 – 19 %), базовими законами (5490 – 75 %) та законами про внесення змін та доповнень до законів і кодексів (434 – 6 %): три чверті термінів визначено саме в базових законах, але 6 % – понад 400 термінів – із законів про внесення змін та доповнень до законів і кодексів –

свідчать про можливість невірною або двоюкою тлумачення тексту закону в кожному з цих конкретних випадків.

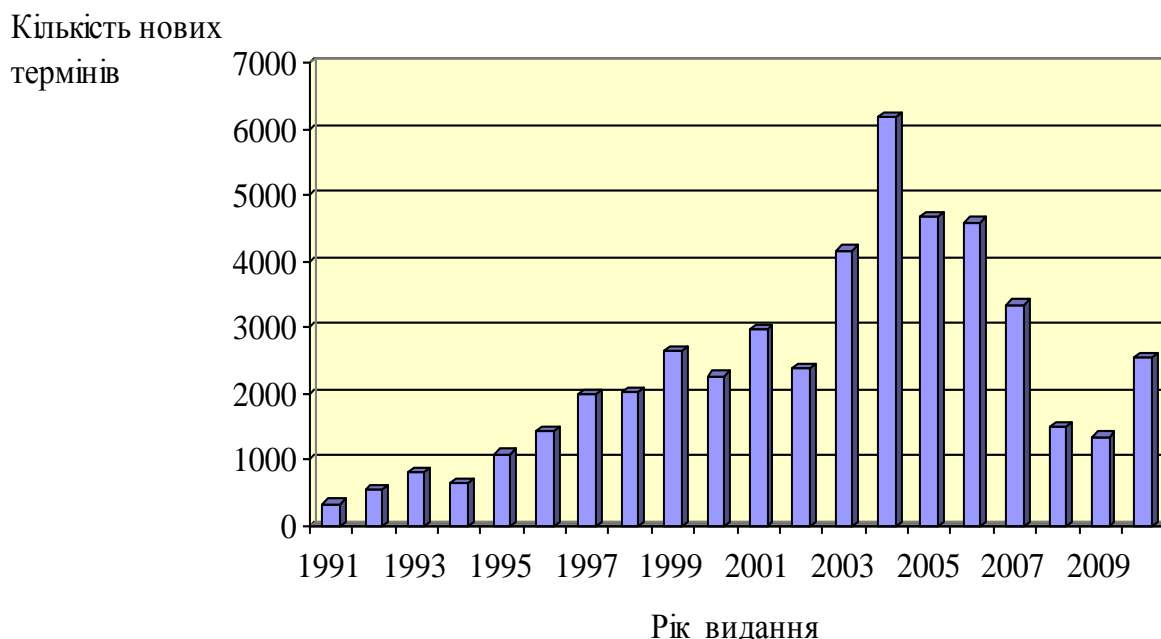

Рис. 2. Наповнення термінологічної системи новими термінами за роками

Поява нових термінів у нормативно-правових актах, які вносять зміни та доповнення до прийнятих раніше законів і кодексів, може свідчити про швидкий розвиток відповідної галузі науки і виробництва, що викликає необхідність введення цих нових термінів у тексти базових законів. Але цей факт може, також, свідчити про непродуманість і непередбачуваність (неврахування) законодавцем усіх можливих нюансів та випадків при створенні нормативно-правового акта. Що стосується саме термінології, то нормативно-правові акти зі змінами та доповненнями до законів і кодексів, окрім введення в обіг нових термінів, здебільшого корегують попередньо дані визначення термінів. Цей факт говорить, передусім, про якість законотворчої діяльності: необхідність внесення зміни у попереднє визначення терміна свідчить про неточність раніше наданої йому дефініції.

Кількісні показники співвідношення базових законів та кодексів про внесення змін та доповнень до законів становлять, відповідно, 34 % (931) та 66 % (1804); а співвідношення термінів у базових законах та у законах про внесення змін та доповнень до них – відповідно 93 % (5490) і 7 % (434).

Така ж тенденція спостерігається і у співвідношенні базових кодексів (11 %) та законів про внесення змін та доповнень до кодексів (89 %), а також у співвідношенні термінів у базових кодексах та у законах про внесення змін та доповнень до них – відповідно 1005 (1400) і 0 % [1].

З наведених даних видно, що хоча загальна кількість законів про внесення змін та доповнень значно перевищує кількість базових законів та кодексів, термінологія базових законів змінюється лише на 7 %, а термінологія кодексів взагалі залишається незмінною, що говорить про більш виважений підхід при роботі над кодексами. Але і наявна кількість змін у термінах та їх дефініціях відкриває простір для неоднозначного тлумачення текстів, що є недопустимим для законодавчого документа.

Термінологія законодавства потребує особливо пильної уваги щодо вимог її впорядкування, систематизації, нормалізації і одноманітного використання у текстах

нормативно-правових актів. Відсутність єдності термінології порушує узгодженість системи нормативно-правових актів і призводить до недотримання вироблених правотворчою практикою правил законодавчої техніки.

Висновки.

Стрімке оновлення національної законодавчої бази привело до утворення значного масиву нормативно-правових актів і, відповідно, швидкого нарощування термінологічної системи.

Результати дослідження термінології національного законодавства свідчать про відсутність її уніфікації, і, як наслідок, – зчиняються наповнення нормативно-правових актів недосконалими дефініціями, їх дублювання, безсистемне закріплення у них принципів правового регулювання тощо. Це створює умови для багатозначності тлумачення однакових термінів, ускладнює розуміння нормативно-правових приписів навіть у межах однієї галузі законодавства, заважає пошуку правових документів у базах та отриманню відомостей про їх логічні зв'язки із суміжними галузями, породжує правові колізії тощо.

Питання вирішення проблеми уніфікації нормативно-правової термінології є важливим і актуальним: наявність уніфікованої терміносистеми законодавства може стати основою для подальшої гармонізації і стандартизації термінології і законодавства в цілому, дозволить удосконалити законотворчий процес, сприятиме підвищенню техніко-юридичного рівня нормативно-правових актів, зростанню їх комунікативної ефективності.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження, на погляд автора, необхідно спрямувати на визначення алгоритму дій законопроектувальника для вирішення існуючих термінологічних проблем, підвищення ефективності та продуктивності процесу законотворчості.

Використана література

1. Антоненко С.А. Електронні фонди нормативно-правової інформації парламенту України (правові, організаційні та технологічні аспекти) : монографія / С.А. Антоненко ; за заг. ред. М.Я. Швеця. – К. : Право України, 2012 р. – 282 с.
2. Бєседна Л.Л. Визначення юридичного терміна як елемента законодавчої системи // Інформація і право. – № 3(3)/2011.– С. 34-40.
3. Бєседна Л.Л., Проценко В.А. Лінгвістичні аспекти розроблення електронної енциклопедії законодавства України // Правова інформатика. – № 3(27)/2010. – С. 75-80.
4. Бєседна Л.Л. Термінологія та визначення понять в нормативно-правових актах // Інформація і право. – № 2(5)/2012. – С. 39-47.

~~~~~ * * * ~~~~~